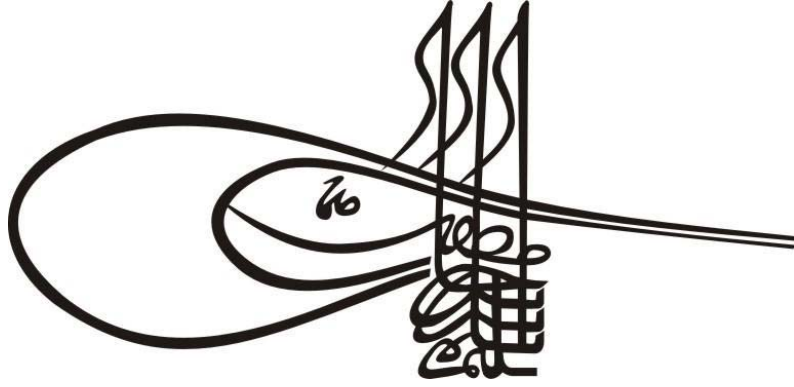

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of
Turkish or Turkic

ACADEMIC JOURNAL

DİL-EDEBİYAT SAYISI

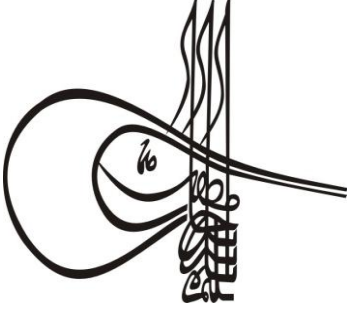
Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.turkishstudies.net'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

Dergide yer alan yazıların dijital baskı, grafik tasarım, DOI numaralarının alınması ve uluslararası indekslere tanıtılması gibi işlemler Alko Dijital Baskı ve Grafik Tasarım şirketi tarafından ücret karşılığında yapılmaktadır. Dergide basım kararı alınan yazıların sahipleri yazılarının tasarım, yayın ve indeks masraflarını Alko Dijital Baskı ve Grafik Tasarım şirketine öderler.

Turkish Studies; EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons, MLA, ASOS, AMIR (Access to Mideast and Islamic Resources), Journal Directory, DJS (Dayang Journal System), ULAKBİM indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 11/10 Spring 2016

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/10 Spring 2016, p. 513-528
DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9705>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 14.06.2016 ✓ Accepted/Kabul: 18.07.2016
✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Leylâ KARAHAN — Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN — Doç. Dr. Nihal ÇALIŞKAN

This article was checked by iThenticate.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN AĞIZ ATLASI NASIL TASARLANMALIDIR?

İsa SARI*

ÖZET

Ağız atlası, bir dilin veya lehçesinin konuşulduğu coğrafyadaki sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizimi ve/veya sözvarlığı gibi çeşitli dilbilgisel ve sözlüksel düzeylerdeki farklılaşmaları birtakım simge, sembol veya renklendirmelerle, eş zamanlı olarak temsili biçimde gösteren haritalar bütünüdür. Bu haritalar üzerinden dildeki varyantlaşmaların bölgelere göre durumu ve dilbilgisel/sözlüksel özelliklerin yine bölgelere göre dağılımları gözlemlenebilir; bu sayede ağızlar arasındaki farklılıklar ve etkileşimler ortaya konulup ağız sınırları ana hatlarıyla belirlenebilir. Ağız haritaları ve atlasları; coğrafi, siyasî, ekonomik, etno-kültürel ve sosyal faktörlerin dildeki varyantlaşmalara ne derece etki ettiğine dair ipuçları da sunabilir. Bu yönüyle, ilgili faaliyetler, başka disiplinler için ham veriler sağlayabilir ve bu veriler farklı çalışmalar kapsamında çeşitli yönleriyle yorumlanıp kullanılabilir.

Diyalektoloji disiplininin bir uzantısı olarak başlayan, ancak günümüzde coğrafi dilbilim (*geolinguistics*) kapsamında ele alınan ağız atlaslarının hazırlanması süreci genel olarak filoloji ve dilbilim ile ilişkili olmakla birlikte, özellikle içerisinde bulunduğumuz yüzyıl içerisinde coğrafya, kartografi, bilişim, istatistik gibi birbirinden farklı disiplinlerle de bir arada çalışmayı gerektirir. Bunun yanı sıra, günümüzdeki teknolojik gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, hazırlanacak bir ağız atlasının dijital, çevrimiçi ve etkileşimli olarak tasarlanmasının bir zorunluluk hâlini aldığı söylenebilir. Zira dijital (dinamik) bir atlas, basılı (durağan) bir atlasın aksine ağız ve harita verilerini sınıflandırma, sınırlandırma, sıralama gibi işlemlerin yapılmasına izin vermekte, çok yönlü karşılaştırmalara imkân tanımakta ve yayımdan sonra dahi içerisindeki verileri düzeltme, ekleme, silme gibi olanaklar sunmaktadır. Tüm bunların yanı sıra dijital ağız atlasları, basılı atlasların aksine baskı, dağıtım gibi gider kalemleri noktasında da avantajlar sağlamakta, genel ağ üzerinden dünyanın hemen her noktasından kullanılma imkânı sundukları için erişilebilirlik yönüyle de öne çıkmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr. Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: isasari@hitit.edu.tr

Bu çalışmada, günümüzün teknolojik gelişmeleri gözetilerek, bilişim altyapısının kullanılmasıyla Türkiye Türkçesinin dijital-çevrimiçi ağız atlasının nasıl hazırlanabileceğine dair hususlara değinilecek, ayrıca mevcut dijital ağız atlaslarıyla ilgili kısa bilgiler aktarılıp eksiksiz bir dijital/etkileşimli atlasın hangi bileşenleri içermesi gerektiğine temas edilecektir.

Anahtar Kelimeler: ağız atlası, dil haritaları, diyalektoloji, coğrafi dilbilim, Türkiye Türkçesi

HOW SHOULD THE DIALECT ATLAS OF TURKISH BE DESIGNED?

ABSTRACT

A dialect atlas is a set of maps in which differentiations at phonological, morphological, syntactic and/or lexical levels of a specific language through some icons, symbols and colorings in a representative manner are shown over the geographical map of area. On these atlases, variations and distributions of grammatical/lexical features on the related areas can be observed, and thus, borders of dialects and differences between them can be defined. Such atlases may present some clues on the effects of geographical, politic, economical, ethno-cultural and social factors to the variation in a language. In this respect, such maps can provide data for other disciplines, and the relevant data can be interpreted and used in different aspects.

Starting as products of dialectology, dialect atlases are now mostly evaluated and studied under the discipline of geolinguistics. However, preparing and designing a dialect atlas requires a joint study with some other disciplines like information technologies, statistics, cartography etc. especially at the present time, although it is related to linguistics or philology by and large. Besides, taking into account the technological developments of our era, it can be advocated that a dialect atlas should be designed digitally in an online environment and in an interactive way. In this respect, a digital (dynamic) atlas can have some capabilities like classifying, limiting, comparing or sorting the data as well as having the opportunity to edit, add or remove it even after publishing, while a printed (static) atlas can not have such features inherently. In addition to all these, a digital atlas have some advantages on the expenses like printing or distribution and it has the opportunity to be reached online from location on the world when compared to a printed atlas.

In this paper, issues related to design a digital/interactive dialect atlas regarding the technological developments are evaluated while addressing the previous examples of such digital atlases, and which elements should be included to design complete digital atlas are explained with broad strokes.

Turkish Studies

STRUCTURED ABSTRACT

Although mostly considered vulgar, corrupted, unprestigious variants that are spoken by peasants or worker class, dialects (local speech forms in other words) have great importance regarding some linguistic, historical or cultural aspects. They may preserve some archaic features of a language and give clues to the history of the related area, the language and the people speaking it. Thus, dialects may provide valuable data for the reconstruction of a language and designating the history of settlement of its speakers etc. They may differ not only at phonological level, but also at morphological, lexical or even syntactic levels when compared to the standard form of a language and between each other.

Describing the dialects, designating the differences between them and sketching the dialect borders are some subjects to the dialectology. The evaluation of the dialects scientifically and the emerging of dialectology can be dated back to the nineteenth century. The study of dialectology started with Johann Andreas Schmeller and Georg Wenker, following him in Germany, and Jules Gilliéron in France has been carried out in parallel with sociolinguistics. The continuum related to the documentation of Turkish dialects and gathering data on them, academic researches based upon those data and finally coming up with general or specific descriptions has made progress over the last century by favor of foreign scholars and local researchers. Today, these activities on documentation and description the Turkish dialects continue especially in universities. Thanks to the up-to-date technological improvements, especially the documentation process is easier than ever at the present time. In this respect, preparing and designing a dialect atlas get easier with the technological developments and interdisciplinary studies too.

Dialect atlases, and linguistic atlases on a larger scale, are mostly studied under geolinguistics and dialectology in which geography and linguistics have nearly same weight. A dialect atlas generally shows the spreading and the borders of the dialects of a language through some grammatical and/or lexical features over some symbols, icons or colorings. In other words, distinctive features of dialects of language or of a linguistic area can be seen on a dialect atlas over geographical maps of the related area. A dialect atlas, however, has some other aspect related to culture, history, anthropology, economy and so on by having the opportunity for researchers in or the interpretation on those fields. That is to say, some other inferences can be made through a dialect atlas besides linguistic ones. Finally, the effects of landforms like rivers, mountains, valleys, island or lowlands etc. to the language can be revealed with help of these atlases and maps by comparing with psychical maps.

The first studies related to such atlases in the world was started in the nineteenth century by Wenker and progressed with Gilliéron. Today, many dialect atlases have been published for different languages and areas. However, the dialect atlas of Turkish has not been published despite the numerous documentations, monographs and countless data.

Recent developments on the information technology made the preparation of maps easier and possible to design them digitally and

Turkish Studies

interactively. At the point of designing and publishing, due to the opportunities like easy access and distribution from all over the world and possibilities for later editing, deleting or modifying the data, a linguistic atlas strictly should be designed for digital environment and online. Besides many advantages mentioned, in a digital-interactive atlas, it is possible to make searches in data, to integrate audio, text or video onto the map, to zoom in or out on the map and to focus on an area, or to classify, limit, sort the data. None of the mentioned advantages can be applied to a printed atlas and by means of all these, a user-friendly and easy access atlas will be granted to the end user. At this point, there are many things to decide, and theoretical and methodological borders have to be sketched before starting such a project. Then data type and the elicitation of this data have to be determined. In this respect, it has to be decided whether the available materials will be used or new data will be elicited.

This paper deals with what should be offered on a digital-interactive atlas and what enhancements can be made in this respect to improve the usability and profitability through digital environment and world wide web (Internet) in particular. First, previous examples of digital dialect atlases are mentioned by explaining their features with some screenshots. Following this, basic and must-have components of such an atlas and ways of showing dialect features are explained. The points to provide sustainability and durability are also evaluated for such atlases.

Keywords: dialect atlas, linguistic maps, dialectology, geolinguistics, Modern Turkish

Giriş

Ağızlar, diğer bir ifadeyle yerel konuşma biçimleri, yaygın olarak standart dilin bozulmuş, prestijden yoksun, kaba varyasyonları şeklinde düşünülür. Ancak bu genel kanının aksine dilbilimsel olarak ağızlar, bir dilin veya lehçesinin hâkim olduğu bölge içerisinde yer alan, belli topluluklarca konuşulup nesiller arasında aktarılan ve çeşitli yönleriyle standart dilden farklılaşan, ancak buna karşın anlaşma güçlükleri ortaya çıkarmayan kendine has biçimler olarak tanımlanmıştır (Gemalmaz 1989; Korkmaz 1992: 4; Ergin 1998: 10; Aksan 2007: 142, kavramla ilgili tartışmalar ve ayrıca kapsayıcı bir tanım için bk. Demir 2002). Standartlaşan ve bu yönüyle belli kurallar/eğilimler etrafında şekillenen yazı dilinin aksine ağızlar, kendi doğal gelişimleri içerisinde en saf ve arkaik dilsel özellikleri barındırabilir ve bu yönüyle ilgili dilin tarihi veya yeniden kurulması (*reconstruction*) gibi noktalarda ipuçları sağlayarak bilimsel açıdan farklı bir değere sahip olabilirler. Bunun yanı sıra ağızlar, bir dilin çeşitlenmelerini, bölgesel, tarihsel ve kültürel dağılımını, ayrıca bir bakıma "zenginliklerini" göstermeleri açısından önem arz ederler. Dolayısıyla ağızlar, standart dillere kıyasla "kaba" veya "bozulmuş" gibi sübjektif tanımlamalardan uzak bir şekilde, nesnel ölçütlerle, bilimsel bir yaklaşımla ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. Konuyla ilgili ayrı bir çalışma alanı olarak ortaya çıkan ve şekillenen diyalektolojinin yaklaşımı da bu yöndedir.

Coğrafi, siyasî, tarihî, ekonomik veya etno-kültürel sebeplere bağlı olarak belli bir dildeki varyantlaşmanın en belirgin şekillerini oluşturan ağızların standartlaştırılmış diğer ağız veya ağızlarla farklılıklarının daha çok sesbilgisi yönüyle olduğu düşünülse de, bu farklılaşmalar ilgili düzeyin yanı sıra biçimbilgisi, söz dizimi ve sözvarlığı düzeylerinin herhangi birinde, daha fazlasında veya tamamında ortaya çıkabilir. Dolayısıyla ağızları belirlemedeki ölçüt, sanıldığı aksine, tek bir temel düzey üzerine kurulamaz. Öte yandan, bir dilin daha küçük varyantlarını tespit etmek, her

Turkish Studies

zaman mutlak belirginlik ve değişmezlik sunmayabilir. Diğer bir ifadeyle ağızların sınırlarının tespit edilmesine, hangi varyantın ağız sayılıp hangisinin sayılmayacağına yönelik tutarlı, kesin veya genelgeçer ölçütler yoktur. Bu da, ağızların dilbilimsel yakınlık açısından diğer varyantlara kıyasla daha alt katmanları oluşturduğuna, dilbilgisel düzeylerdeki ayrışma bakımından birbirleri arasında önemli sayılabilecek farklıklar barındırmadıklarına işaret eder.

Ağızların bilimsel olarak ele alınmasını ve diyalektoloji disiplininin ortaya çıkışını genel itibarıyla on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmek mümkündür. Almanya'da Johann Andreas Schmeller¹ ve ardından Georg Wenker, Fransa'da ise Jules Gilliéron ile başlatılabilecek ilgili çalışmalar, toplumdilbilim çalışmalarıyla eş düzlemde yürütülmüştür. Türkiye Türkçesi ağızlarının derlenmesi ve belgelenmesi faaliyetleri, bu faaliyetler sonucunda akademik açıdan işlenebilir verilerin ortaya çıkarılması, verilerin işlenmesi ve değerlendirilmesi, ardından genel veya özel yargılara ulaşılması süreci ise gerek yerli gerek yabancı araştırmacıların çalışmalarıyla son 100 yılda gelişme kaydetmiştir ve bu süreç günümüzde de bilhassa üniversiteler bünyesinde hızla devam etmektedir. Bilhassa ağızların belgelenmesi ve bu aşamanın öncesi, güncel teknolojinin sunduğu imkânlar sayesinde artık çok daha kolay bir hâl almıştır. Derlemeler ve diğer belgeleme faaliyetleri günümüzde, verileri kâğıt kalem kullanarak notlar şeklinde saklama, konuşmaları kolayca bozulabilen taş plaklara veya manyetik kasetlere kaydetme gibi yöntemler yerine son derece hassas ve boyutça küçük, rahatça taşınabilir dijital kayıt cihazlarıyla gerek ses gerek video dosyaları üzerinden kolaylıkla gerçekleştirilebilmektedir. Dolayısıyla ham malzemenin elde edilmesi ve bu malzemenin işlenebilir veriler şekline dönüştürülmesi, bilişim teknolojileri sayesinde hem kolaylaşmış hem de daha az zaman alır hâle gelmiştir. Bu hususta, dijital olarak ağız haritalarının ve atlaslarının hazırlanması da hayli kolaylaşmış ve bu süreç büyük bilişim teknolojilerinin sunduğu olanaklarla hızlanma kaydeder hâle gelmiştir.

1. Ağız Atlasları ve Önemleri

Ağız atlasları, daha geniş ölçekte dil atlasları, günümüzde coğrafya ile dilbilimin eşit derecede katkı sağladığı bir alt çalışma alanı olan *coğrafi dilbilim (geolinguistics)* kapsamında, diyalektoloji disiplini altında ele alınmaktadır. Kökenleri on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına dayandırılabilir coğrafi dilbilim kapsamındaki ilk çalışmalar tarihsel dilbilimin bir uzantısı olarak yine Almanya'da başlamıştır (McDavid vd. 1986: 390). Dillerin ve varyantlarının coğrafi dağılımını, dil ve coğrafya arasındaki ilişkileri, ayrıca coğrafya temelinde dil etkileşimlerini gözeterek bu çalışma alanının en önemli çıktılarında birini de dil ve ağız atlasları oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bir ağız atlasının hazırlanması sürecinin, coğrafya ve dilbilim gibi birbirinden uzak iki disiplinin ortaklığıyla mümkün olacağı belirtilmelidir. Ayrıca ağızlara dair verilerin istatistikler şekline dönüştürülmesi ve tablolar hâlinde yayımlanması noktasında da istatistik biliminden faydalanmak gerekecektir. Dil verilerinin coğrafyayla, sayılar ve oranlarla ilişkilendirilmesi, böylece tutarlı çıktılar elde edilmesi, ancak bu sayede mümkündür. Buna rağmen ülkemizde, teorik ve metodolojik sınırları çizilmiş çok yönlü ve disiplinler arası nitelik taşıyan bir çalışmaya rastlamak güç görünmektedir.

Geniş ölçekte dünya genelindeki dillerin, daha dar ölçekte dil ailelerinin ve özelde ise belli bir dilin bölgelere göre yayılım alanları, sınırları, ne derece değişkenlik gösterdikleri, hangi dilbilgisel düzeylerde farklılaştıkları gibi hususlar, dil haritaları ve atlasları üzerinden gözlemlenebilir. Ağız atlasları ise, genel itibarıyla bir dildeki varyantlaşmaları ve değişimleri, belli bir bölgedeki veya bölgeler arasındaki konuşma biçimlerinin sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizimi, sözcükler gibi çeşitli düzeylerdeki özelliklerini, ayrıca ağızlar arasındaki etkileşimleri ve ilişkileri,

¹ Bir filolog olan Schmeller, 1821 yılında *Die Mundarten Bayerns* (Bavyera Ağızları) adlı çalışmasını yayımlamıştır. Bu bakımdan, sanılanın aksine, ağızların bilimsel anlamda ele alınışını on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına değil, ilk yarısına tarihlendirmek gerekir.

ilgili bölgelerin haritaları üzerinden birtakım semboller, simgeler ve renklendirmeler eşliğinde somut bir şekilde gösteren haritalar bütünü olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle ağız atlasları, ağızların dilbilgisel olarak ayırt edici özelliklerini göstererek, bu özelliklerin coğrafya içindeki dağılımlarını ve sınırlarını çizmeyi amaçlar (Durmuş 2011: 113). Bunun yanı sıra coğrafi, demografik, iklimsel, siyasî, ekonomik, kültürel, etno-kültürel ve sosyal faktörlerin dildeki varyantlaşmaya etkisinin ne derecede olduğu da yine ağız atlasları aracılığıyla yorumlanabilir. Bu bakımdan ağız atlasları sosyo-kültürel, tarihî, iktisadî, coğrafi ve siyasî açılardan da çeşitli çıkarımlarda bulunmaya imkân sağlayabilir (Boz 2008: 152) ve dil içi, daha çok olarak da dil dışı etkenlerin dili ne derece etkilediği, değiştirdiği gibi hususları göstermede birer araç olarak değerlendirilebilir. Ayrıca ağız atlasları, bir milletin kültür ve yerleşim tarihi hakkında da ipuçları verebilir (Karahan 1999a: 185), dille ilgili birtakım yeni yargılara varmayı, hatta belli önlemleri almayı mümkün kılar (İlker 2014: 161) ve "Ağız değişiklikleri neye göre artmaktadır veya azalmaktadır.", "Uzaklık-yakınlık etkeninin rolü nedir?" gibi bazı sorulara yanıt arar (Kayra 1991: 302-303). Coğrafyanın dile etkisi kapsamında, örneğin dağ, ırmak, ova gibi yeryüzü oluşumlarının ağızları ne derece etkilediği, bunların dilsel farklılaşmalarla örtüşüp örtüşmediği gibi hususlar da yine ağız atlasları aracılığıyla ortaya konulabilir. Bu noktada, fizikî harita ile dil haritasının örtüşmesi, dildeki varyantlaşmanın yeryüzü şekilleri ve iklim gibi faktörlerle etkileşimini gösterir. Tüm bunlara ilaveten ağız atlasları, ağızların konuşur sayıları, bölgelere göre dağılımları gibi istatistiksel ve oransal bilgiler de sunabilir. Böylece dil ve ağızlarla ilgili sayısal verilere de ağız atlası üzerinden ulaşılmış olur.

2. Türkiye Türkçesinin Ağız Atlasının Hazırlanması

Pek çok dilin ve bazı Türkçe varyantların detaylı ağız atlaslarının tasarlanmasına², ayrıca Türkiye Türkçesinin ağızlarıyla ilgili olarak bugüne kadar yüzlerce monografi, tez ve sözlük hazırlanmış olmasına, makaleler yazılıp bildiriler sunulmasına rağmen, bazı haritalar dışında (örnekler için bk. Karahan 1996; Buran 2009; Boz ve Günay Aktaş 2013) aradan geçen onlarca yıla karşın detaylı ve sistematik temele dayanan bir Türkiye Türkçesi ağız atlası hâlâ hazırlanabilmiş değildir (Korkmaz 1995: 166; Karahan 1999b: 295, ayrıca tamamlanmış ağız atlaslarıyla ilgili genel bilgiler için bk. Karahan 1999a; Boz 2008; Durmuş 2011; Çalışkan 2013: 75-76, Türkiye Türkçesi ağızları üzerine hazırlanmış kapsamlı bir bibliyografya için bk. Gülensoy ve Alkaya 2011). Bunda, Türkiye Türkçesinin gerek ülkesel bazda yüzölçümü açısından ve gerek konuşurlarının farklı coğrafyalara dağılımı bakımından geniş bir alana yayılmış olması, dolayısıyla derleme, belgeleme ve haritalandırma faaliyetlerinin uzun ve zahmetli bir süreci gerektirmesi, uzman ve çekirdek kadronun bir araya getirilememesi, teknolojinin sunmuş olduğu imkânlardan yeterince faydalanılamaması, bu konuda istikrarlı bir politika belirlenememiş olması gibi hususlar etkilidir (konuyla ilgili olarak ayrıca bk. Buran 2010). Tüm bunların yanı sıra bir ağız atlası hazırlamanın, yukarıda belirtildiği üzere, en başta coğrafya ve bilişim olmak üzere diğer bazı disiplinlerle bir arada çalışmayı gerektirmesi, ancak ülkemizde, özellikle sosyal bilimler alanında, disiplinler arası çalışma geleneğinin henüz yerleşmemiş olması da etkilidir. Tüm bu etkenler bir araya gelince, Türkiye Türkçesinin kapsamlı bir ağız atlasının hazırlanması işi her zaman ötelenmiştir. Ancak günümüzde ulaşım ve iletişim imkânlarının artması, hem verilerin derlenmesini hem derlenen verilerin işlenmesini hem de bu verilerin sistematik olarak yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bu hususta, bir ağız atlası hazırlamanın da daha kolay bir hâl aldığı savunulabilir. Öyle ki, artık tamamen bilgisayar üzerinden gerek iki boyutlu gerek üç boyutlu haritalandırmalar yapılabilen ve tespit edilen verilerin bu haritalar üzerine yerleştirilmesi, daha sonra düzenleme ve ekleme yapılması veya ihtiyaç hâlinde silinmesi gibi işlemler kolaylıkla gerçekleştirilebilmektedir.

² Son olarak 2015 yılında Nahçıvan bölgesinin ağız atlası hem basılı olarak hem de CD ortamında yayımlanmıştır. Bu atlasla ilgili bilgiler için bk. Gülsevin (2015).

2.1. Ağız Verileri ve Yöntemler

Bir ağız atlasının hazırlanması, en başta, teorik ve metodolojik zemini oluşturulmuş, atlası hazırlanacak bölgenin hemen her noktasında gerçekleştirilmiş derleme ve belgeleme faaliyetleri sonucunda elde edilecek tutarlı, standartlaştırılmış verileri gerektirir. Bugüne kadar çeşitli zaman dilimlerinde Türkiye Türkçesinin ağızlarına yönelik sayısız derleme faaliyeti yapılmış ve bu faaliyetler sonucunda elde edilen verilerin pek çoğu kitaplaştırılma veya makale, tez, bildiri hâline dönüştürülme yoluyla araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Ancak bu noktada bazı temel sorunlar ortaya çıkmaktadır: Bunlardan ilki, bu faaliyetlerin, sınırları ve teorik arka planı, ayrıca metodolojik ilkeleri belirlenmiş bir şekilde gerçekleştirilmemiş ve dolayısıyla ağızlara yönelik, tüm yönleriyle standart verilerin elde edilememiş olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan derleme ve inceleme çalışmalarında kaynak kişilere yöneltilen sorulardan elde edilmek istenen veri türüne, kaynak kişilerin nasıl belirleneceğinden kullanılacak transkripsiyon işaretlerine, kayıt yönteminden verileri saklama ortamına kadar hemen her noktada bir standart ve tutarlılık bulunmamaktadır. Bu türden bir karar vermeyi ve kesinliği gerektiren hususlar, daha çok araştırmacıların kişisel tercihleri doğrultusunda şekillenmiştir ve çoğunlukla kendi içlerinde dahi tutarlılık taşıdıkları savunulamaz. Derleme ve belgeleme faaliyetlerinin bütünleştirici ve yöntem belirleyici bir üst kurum eliyle değil de bireysel olarak gerçekleştirilmiş olması ise bu durumu ortaya çıkaran en önemli etkidir.

Verilerle ilgili diğer temel sorun ise, derleme ve belgeleme faaliyetlerinin ne zaman ve nerede yapıldığıyla ilgilidir. Bugün, Türkiye Türkçesinin ağız atlasının hazırlanmasında mevcut verilerden faydalanılacaksa, bu verilerin birbirinden oldukça uzak zamanlarda derlendiği, ancak ağızların da zamanla değiştiği ve bu değişimin özellikle günümüzde çok hızlı bir şekilde devam ettiği göz önünde tutulmalıdır. Diğer bir ifadeyle, verilerin zamansal açıdan da tutarlılık göstermesi gereklidir. Günümüzden elli-altmış yıl önce yapılmış derleme faaliyetleri sonucunda elde edilen verilerle, bugün aynı yerde tekrar yapılacak yeni derlemeler sonucu ortaya çıkarılacak verilerin belli bir dereceye kadar farklılık göstermesi muhtemeldir. Dolayısıyla, Türkiye Türkçesi ağızlarının atlasının hazırlanmasında eşzamanlı verilerin kullanılması önem arz etmektedir. Bu ise, bir bakıma artık artzamanlı sayılabilecek eski tarihli derleme ve belgeleme faaliyetleri sonucunda elde edilen verilerin yenileriyle değiştirilmesini gerektirecektir. Bir ağız veya ağız bölgesini en iyi temsil eden bölgelerin nasıl belirleneceği de yine karar verilmesi gereken hususlar arasındadır ve bu yönüyle uzun bir gözlem ve tespit sürecine ihtiyaç duyacaktır. Diğer bir ifadeyle, derleme bölgelerinin de "nokta atışı" tabiriyle, titizlikle belirlenmesi gerekir. Bu, daha tutarlı verilere ulaşılmasında en önemli hususlardan birini oluşturacaktır.

Tüm bunlardan hareketle, Türkiye Türkçesinin ağız atlasının hazırlanması için en başta uzlaşım ilkelere doğrultusunda teorik ve metodolojik zemin belirlenmeli, ardından bu zemine göre belli bir çalışma takvimi içerisinde en baştan derleme ve belgeleme faaliyetlerinde bulunulmalı, ardından haritalandırılma aşamasına geçilmelidir. Ancak daha önceden var olan verilerin kullanılmasıyla haritalar hazırlanacaksa, bu verilerin geçerliliği ve doğruluğu, hazırlanacak atlasın uygunluğu, ayrıca kendi aralarındaki tutarlılığı titizlikle kontrol edilmeli; derleme yapılmamış bölgelerden de veriler elde edilmelidir. Bu noktada, doğrudan ve dolaylı veri ayrımı da yapılabilir. Doğrudan veri, hazırlanacak atlasın yönelik verilerin sadece bu amaçla derlenmesiyle ortaya çıkan veri, dolaylı veri ise, daha önceki müstakil derleme faaliyetleri sonucunda elde edilen verilerin atlasın yönelik olarak şekillendirilmesiyle oluşacak veri olarak tanımlanabilir. Bir yörenin veya şehrin ağız/ağızları üzerine hazırlanan monografilerde ağızla ilgili tüm dilsel detaylara yer verilebilir, ancak genel bir atlasla ayrı ayrı detaylar yerine belirgin ve en çok öne çıkan, en ayırt edici özelliklere yer verilmesi, haritaların bu özellikler gözetilerek oluşturulması elzemdir (İlker 2014: 162). Dolayısıyla ağız atlaslarında kullanılacak veriler ile daha önceki çalışmalarda yer alan veriler her zaman

örtüşmeyebilir. Hâlihazırdaki verilerin kullanılması hâlinde üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri de bu olmalıdır.

Hangi bölgelerin atlası dâhil edileceği konusu, karar vermeyi gerektiren hususların bir diğeridir. Bilindiği üzere, Türkiye Türkçesi bugün sadece Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde değil, Bulgaristan, Yunanistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Irak ve diğer sınır ülkelerde, ayrıca Almanya, Avusturya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri gibi Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı sınır olmayan ülkelerde de konuşulmaktadır. Dolayısıyla hazırlanacak ağız atlasında, haritaların sınırlarının tespit edilmesi ve bu doğrultuda bir karar verilmesi gerekecektir. Atlas, Türkiye Cumhuriyeti topraklarının dışındaki bölgeleri kapsayacaksa, teorik ve metodolojik zemin de buna göre şekillendirilmelidir. Bu hususta Gülsevin, bir Oğuz lehçesi olan Türkiye Türkçesinin sınırlarında yine Oğuzca ağızlar bulunduğunu ve hangi özelliklerin hangi ağızlara ait olduğunu belirlenmesinin zahmetli olacağını ifade edip ağız karışmalarına değinir (2013: 102). Bunun yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti toprakları dışındaki, özellikle uzak ülkelerdeki Türkiye Türkçesi ağızlarına yönelik atlas ayrı bir çalışmanın da konusu olabilir. Böylesi bir ağız atlası, coğrafi ve siyasi sınırların ağızları ne derece değiştirdiği ve etkilediği, ağızların başka dillerle teması geçmesinin nasıl sonuçlar doğurduğu veya ağızların başka ağızlar/diller içerisinde adacıklar oluşturup oluşturmadığı gibi pek çok ilgi çekici hususun yorumlanmasında etkili bir araç olarak kullanılabilir.

3. Basılı ve Dijital Atlaslar

Her ne kadar basılı yayınlar somut materyaller ve dolayısıyla birincil kaynak eserler olarak düşünülüp akademik/bilimsel anlamda daha prestijli kabul edilse de, günümüzde ağız atlası gibi bir çalışmanın basılı olarak değil, dijital bir şekilde tasarlanması adeta bir zorunluluk hâlini almıştır. Gerek mevcut verileri kolaylıkla yeniden düzenleme ve güncellemeye imkân vermesi gerek ulaşılabilirliği kolaylaştırması ve gerek ortaya çıkabilecek hataları kolayca telafi edebilmesi gibi açılardan, dijital materyaller basılı materyallere göre çok daha kullanışlı ve avantajlıdır. Bundan hareketle, hazırlanacak bir ağız atlasının basılı şekline ziyade dijital ortamda tasarlanıp yayımlanması, anılan sebepler dışında daha pek çok nedenden dolayı kullanışlılık arz edecek, daha fazla somut fayda ve çıktı sağlayacaktır. Ancak bu noktada da birden fazla seçenek mevcuttur. Dijital bir ağız atlasının hangi araçlar üzerinden geliştirileceği ve yayımlanacağı konusu, konuyla ilgili oldukça önemli bir husustur. Hazırlanan bir atlas CD veya DVD gibi ortamlarda sabit bir şekilde yayımlanacağı gibi, tamamen çevrimiçi ve etkileşimli olarak genel ağ sayfaları üzerinden de yayımlanabilir. Ancak her ne kadar dijital de olsalar, CD ve DVD gibi ortamlarda yayımlanan atlaslar, basılı atlaslarda olduğu gibi bir kez yayımlanıp dağıtıldıktan sonra düzenlenmeye, güncellenmeye veya geliştirilmeye çevrimiçi olanlar kadar elverişli değildir. Diğer bir ifadeyle, CD veya DVD'lere yazdırılmış ve dağıtımını gerçekleştirilmiş bir veride düzenleme, güncelleme veya silme gibi işlemlerin yapılması mümkün olmaz. Bu tür işlemler, gerekli düzenlemelerin yapıp son biçimlerin ancak ve ancak yeniden CD/DVD'lere yazdırılmaları ve bunların yeniden dağıtılmalarıyla mümkündür. Dolayısıyla, basılı materyallerde olduğu gibi, CD ve DVD ortamındaki verilerde de geriye dönüş bu açıdan mümkün değildir. Buna karşın çevrimiçi olarak bir ağ sayfası üzerinden kullanıma açılan veriler istenildiği zaman kolaylıkla güncellenebilir ve ilgili her türlü işlem anlık olarak gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla, Türkiye Türkçesinin ağız atlası da tamamen çevrimiçi-etkileşimli olarak hazırlanmalı ve genel ağ üzerinden yayımlanmalıdır.

Bunların yanı sıra, geleneksel, kâğıda basılı nitelikteki ağız atlasları çeşitli açılardan kısıtlamaları beraberinde getirir. Bu tür ağız atlaslarının ağızlar veya dil özellikleriyle ilgili olarak farklı yönlerden karşılaştırma yapmaya imkân tanımaması, istenildiği zaman üzerlerinde işlem gerçekleştirmeye müsait olmayışları ve hataları kısa sürede telafi olanaklarından yoksun bulunuşları, ayrıca verileri sınırlandırma ve sınıflandırmaya olanak sağlamamaları, bu kısıtlamalardan sadece birkaçını oluşturur. Basılı atlaslar içerisinde (herhangi bir dizin mevcut değilse) veri arama ve

sorgulama işlemleri de gerçekleştirilemez. Ancak bir dijital atlasla, büyük veri yığınları içerisinde kolayca arama ve sorgulama yapılabilir. Ayrıca dijital-çevrimiçi atlaslar zamandan ve mekândan bağımsız olarak dünyanın her bölgesinden erişilme imkânına da sahip olacaktır. Böylece çevrimiçi atlaslar sadece diyalektoloji açısından değil, uluslararası geçerliliği olan dillerde hazırlanmalarıyla, çok farklı ülkelerden başka disiplinler için de kullanışlı veriler sağlayabilecektir. Bu noktada, örneğin etnograflar veya tarihçiler, dijital bir ağız atlasındaki verileri inceleyip sınırlandırarak ve gerekirse karşılaştırarak, kendi çalışma alanlarıyla ilgili sonuçlara varabilirler: yerleşimlerin tarihlendirilmesi veya toplulukların göç hareketleri gibi (Embleton vd. 2008). Son olarak, basılı materyallerin aksine dijital bir şekilde hazırlanan materyallerin teorik olarak çeşitli türlerde sınırsız veriyi barındırabileceği de bir gerçektir. Bu bakımdan dijital bir ağız atlası da istenildiği kadar veriyi barındırıp bunların hepsini aynı anda sunabilir.

3.1. Mevcut Dijital Atlas Örnekleri

Günümüzde, farklı dil ailelerinden çeşitli diller için ağız atlasları hazırlanmış durumdadır. Bunlardan bazıları mevcut basılı atlasların dijitalleştirilip bilgisayar ortamına aktarılmasıyla oluşturulmuş, bazıları sadece etkileşimli-dijital olarak indirilebilir şekilde yayımlanmış, bazıları ise tamamen genel ağ üzerinden çevrimiçi erişilebilecek şekilde tasarlanmıştır. Ancak altyapısal değişiklikler dolayısıyla, bundan 5-6 yıl öncesi gibi yeni sayılabilecek bir zaman diliminde tamamlanan dijital ağız atlaslarından bazıları tam verimlilikle çalışmamakta veya taşınabilir bilgisayar, tablet, akıllı telefon gibi farklı platformlardan bu atlaslara erişim gerçekleştirilememektedir.³

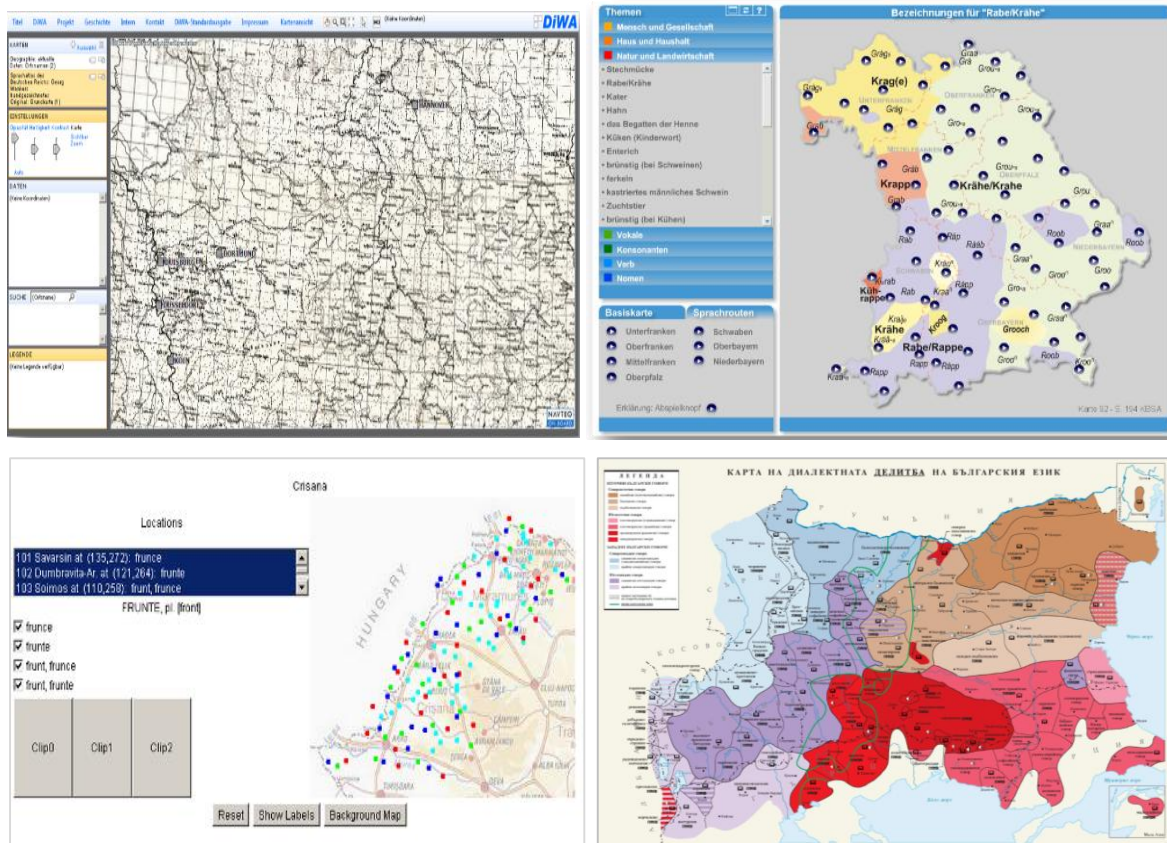
Genel ağ üzerinden erişilebilen dijital ağız atlaslarından belki de en önemlisi, Marburg Üniversitesinde projelendirilen ve 2009 yılında tamamlanarak www.diwa.info adresi üzerinden erişilebilir hâle getirilen *Digital Wenker Atlas (DiWA)* uygulamasıdır. Georg Wenker'in tarihî öneme sahip *Sprachatlas des Deutschen Reichs* adlı atlasının dijital ortama aktarılmış biçimi niteliğindeki bu atlas, mevcut 1653 haritanın yüksek çözünürlüklü olarak dijital ortama aktarılması ve ilgili verilerin oluşturulan veri tabanında arama yapılabilecek biçime dönüştürülmesiyle ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra haritalar coğrafi bilgi sistemi ile de bütünleştirilmiştir (Herrgen 2010). Dolayısıyla güncel yerleşim yerleri, atlastaki verilerle karşılaştırmalı olarak görüntülenebilmektedir. *Digital Wenker Atlas*, çevrimiçi olarak yayımlanan dijital atlasların ilklerinden olması yönüyle de ön plandadır. Ancak bu atlas, altyapısal açıdan artık geçerliliğini yitirmiş birtakım algoritma ve yazılımlarla tasarlandığı için, güncel ağ teknolojilerine uyum sağlayamaz hâle gelmiş ve erişim yönüyle kullanımı zorlaşmıştır. Tablet veya akıllı cep telefonu gibi platformlardan atlası kullanmak da mümkün değildir.

Sprechender Sprachatlas von Bayern 'Bavyera eyaletinin konuşan dil atlası', Almanya'nın Bavyera (Bayern) eyaletinin haritası üzerinde, sözlüksel ve sesbilgisel seviyelerde çeşitli ağız özelliklerini gösteren ve sesli örneklerle bu gösterimleri destekleyen bir çevrimiçi-dijital ağız atlası niteliğindedir. <https://sprachatlas.bayerische-landesbibliothek-online.de> adresi üzerinden erişilebilen atlasla belirgin renklendirmelerle dil bölgeleri birbirinden ayrılmış durumdadır. Pek çok tematik kategoride adların, eylemlerin, ayrıca ünlülerin ve ünsüzlerin bölgelere göre nasıl değişiklik gösterdiği sade ve anlaşılabilir bir arayüzle, ses kayıtlarıyla birlikte sunulmaktadır. Atlasın menüleri kolaylık ve kullanışlılık sunmaktadır, ancak tablet veya akıllı cep telefonu gibi farklı platformlar üzerinden atlası erişmek mümkün değildir.

³ Bu durum, çevrimiçi olarak hazırlansa dahi, dijital atlasların da teknolojik altyapıdaki gelişmelere uygun hâle getirilmesi için zaman zaman güncellenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla Türkiye Türkçesi için hazırlanacak bir dijital ağız atlasının da zaman içerisinde güncellenmesi temin edilmeli ve bunun devamlılığı sağlanmalıdır.

Romanian Online Dialect Atlas (www.yorku.ca/embleton/research/romanian/), mevcut Romanya ağız atlasının (*The New Romanian Linguistic Atlas*) dijitalleştirilerek bilgisayar ortamına aktarılmış biçimdir. Çevrimiçi yayımlanmayan, çeşitli yardımcı programlarla Windows ortamında çalıştırılması gereken bu dijital atlasın kullanımı diğerlerine göre zordur. Kullanıcı arayüzü karmaşık olan bu atlata, Romanya'daki ağızlarla ilgili çeşitli düzeylerdeki çeşitlenmeleri takip etmek mümkündür. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere kullanıcı arayüzünün karmaşık ve eski yazılımsal teknolojilere dayalı olması, atlasın verimliliğini hayli düşürmekte, verilere erişimi zorlaştırmaktadır. Yine de, diğer yönleriyle konuyla ilgili referans alınabilecek dijital atlaslar arasında gösterilebilir. Atlasa platformlar arası erişim, yazılım altyapısı itibarıyla mümkün değildir.

Карта на диалектната делитба на българския език, Bulgaristan'daki dil varyasyonlarını ve ilgili belirgin farklılaşmaları gösteren çevrimiçi etkileşimli bir harita niteliindedir. Bir dil atlasından daha çok sabit harita niteliği sunan bu araca http://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/ adresinden erişmek mümkündür. Arka planda durağan bir harita üzerinden çeşitli renklendirmelerle ağız bölgeleri takip edilebilmekte, ilgili noktalara tıklanıldığında ağız verisiyle ilgili örnek bağlam, ses kaydı ve kaynakça gösterilmektedir. Bu haritada, Bulgaristan ağızlarının bir kısmının Türkiye ve diğer komşu ülkelerin sınırları içerisinde gösterildiği de görülmektedir. Dolayısıyla harita, siyasi sınır yerine dilbilimsel ağız sınırlarına işaret etmektedir.

Görsel 1: Çeşitli dijital ağız atlaslarından örnekler: Sırasıyla *DiWA*, *Sprechender Sprachatlas von Bayern*, *Romanian Online Dialect Atlas* ve *Bulgar Diyalekt Haritası*

Bunların yanı sıra *Atlas zur deutschen Alltagssprache* (www.atlas-alltagssprache.de), *Harvard Dialect Survey* (www4.uwm.edu/FLL/linguistics/dialect/maps.html), *Algonquian Linguistic Atlas* (www.atlas-ling.ca), *Dialect Atlas of Newfoundland and Labrador*

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/10 Spring 2016

(www.dialectatlas.mun.ca/) gibi belli bir bölgeyi, yerli dillerini veya günlük konuşma biçimlerini merkeze alarak hazırlanmış atlas ve harita çalışmalarına da rastlamak mümkündür.

3.2. Çok Yönlü Bir Dijital Ağız Atlası Nasıl Hazırlanmalıdır?

Mevcut dijital ağız atlasları incelendiğinde, pek çoğunun temel nitelikteki bazı bileşenlere ve özelliklere sahip olmadığı görülecektir. Bu atlaslardan bir kısmı sadece belli dilbilgisel düzeylere dair haritalar sunarken, bazıları karmaşık bir arayüze sahiptir, bir kısmı ise erişim yönüyle geçerliliğini yitirmiştir. Ayrıca, tamamen etkileşimli, verileri sınıflandırmaya ve karşılaştırmaya izin veren bir dijital ağız atlası örneği de mevcut değildir. Bu noktada, güncel genel ağ teknolojilerine uygun olarak farklı platformlar ve işletim sistemleri üzerinden de çalışabilecek kapsamlı ve etkileşimli bir ağız atlasının hazırlanmasının, günümüz yazılım teknolojisiyle son derece mümkün olduğu belirtilebilir. Artık sabit haritalar yerine dinamik ve etkileşimli haritalar tasarlanıp bu haritalar üzerinden örnek bağlamlar ses, video, metin dosyası aracılığıyla kullanıcıya sunulabilir. Ayrıca verileri çeşitli açılardan sınıflandırma, sınırlandırma, karşılaştırma, meta bilgilerini gösterme gibi özellikler de hazırlanacak dijital bir atlasta bulunması gerekenler arasındadır.

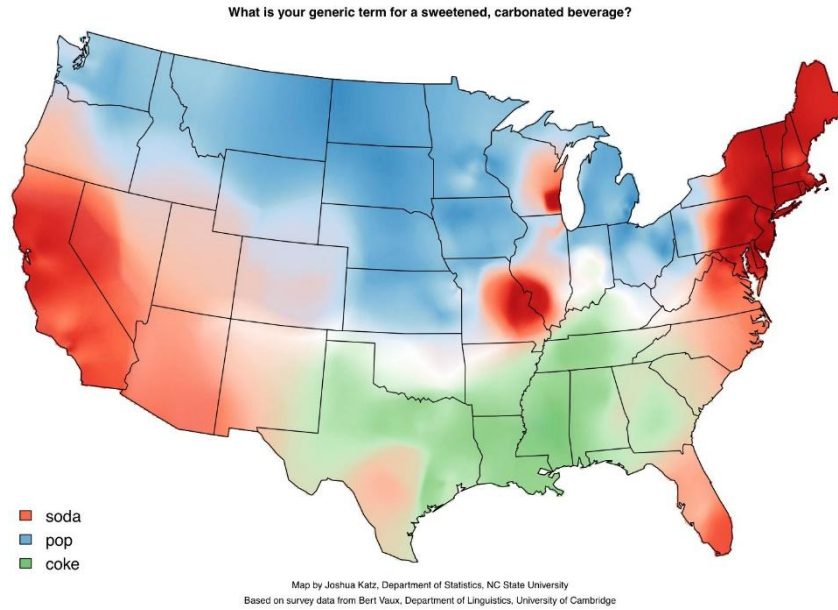
Ağız atlasını oluşturacak haritaların niteliği, gösterim ve kullanışlılık açısından oldukça önemlidir. Bu hususta a) sabit (durağan/statik) ve b) hareketli (etkileşimli/dinamik) olmak üzere iki farklı harita türünden bahsedilebilir. Sabit haritalar resim biçimindeki dosyalardan oluşurlar ve bu tür haritalarda uzaklaştırma/yakınlaştırma veya dilbilgisel özellik detaylarına inme gibi işlemler başta olmak üzere işlevsel açıdan pek çok kısıtlama bulunur. Esasında, dijital bir atlasta sabit haritaların tercih edilmesi de başlı başına bir yöntem sorunu olarak değerlendirilmelidir. Zira basılı atlaslarda haritaların sabit olması beklenen bir durumdur, ancak dijital olarak haritaların sabit şekilde tasarlanması, haritaların basılı atlaslardakine aynı nitelikleri taşımalarına yol açacaktır. Diğer bir ifadeyle yapısı gereği dijital atlaslar bir dereceye kadar etkileşim sunmalıdır. Zira dijital ve etkileşimli haritalara uzaklaştırma/yakınlaştırma olanaklarının yanı sıra ilgili ağız bölgelerine tıklanıldığında o bölgeden derlenen metinleri gösterme, ses ve video kayıtları oynatma veya başka ağız bölgeleriyle karşılaştırmalar yapma gibi özellikler atanabilir. Bunun yanı sıra harita üzerinden verilerin sorgulanabilmesi de yine dijital ve etkileşimli haritalarla mümkündür. Zira basılı haritalarda gösterimler sadece tek yönlüdür, ancak dijital haritalarda, örneğin *çocuk*'un *uşak* olarak adlandırıldığı ve aynı zamanda art damak /k/sının sızıcılığa gösterdiği bölgeleri bir arada görmek veya *A* özelliğine sahip olan, ama *B* gibi bir özelliği barındırmayan ağızları tek haritada göstermek gibi iki veya daha fazla ölçüte göre düzenlenmiş, aşamalı bir sınırlandırma ve sıralama işlemi gerçekleştirilebilir. Teorik olarak bu sınırlandırma ve sıralamaların sayısı sonsuz olabilir. Dolayısıyla dijital atlaslarda birden fazla parametreye göre sorgulama, sınırlandırma, karşılaştırma ve harita düzenleme mümkündür. Türkiye Türkçesinin dijital ağız atlasının hazırlanmasında da bu gibi özelliklere yer verilmelidir.

Sesbilgisel, biçimbilgisel, sözdizimsel ve sözlüksel düzeylerdeki haritalandırma ölçütlerinin nasıl gösterileceği konusu da, dijital atlasların hazırlanmasında önemlidir. Bu düzeylerden birinin, birkaçının veya tamamının aynı harita üzerinde gösterilmesi mümkündür. Diğer bir ifadeyle, seçimlere göre, örneğin biçimbilgisi üst başlığında sıralanan alt başlıklara göre haritalar listelenebilir veya ilgili düzeylerin birden fazlası seçimlerle tek bir harita üzerinde yer alabilir. Böylece, birden fazla düzeye dair haritalar tek bir haritada birleştirilmiş olur ve bu da, bir harita üzerinden birden fazla düzeyde veri göstermeye imkân tanır.

Buran (2010), Türkiye Türkçesinin ağız atlasının hazırlanmasıyla ilgili sorunları altı ana başlıkta sıralar. Bunlardan biri de doğrudan haritaların kendisiyle ve tasarlanmalarıyla ilgilidir. Bu hususta Buran, Türkiye Türkçesi ağızlarının göçler ve karışık kaynaşmalar sonucu iç içe geçtiğini, bu sebeple ağız bölgelerinin gösterilmesinde sembollendirme veya renklendirmeye dayalı birtakım

sorunların ortaya çıkabileceğinden bahseder (2010: 20). Bu noktadaki olası sorunların önüne sıcaklık haritası adlı haritalandırma yöntemiyle geçilebilir. Bu yöntemde, ayırt edici renkler arasında geçiş ve karışımlar mümkündür. Dolayısıyla iç içe geçen veya aynı yerde, aynı anda kullanılan dilsel özellikler, bu yöntemle tonlamalı/geçişken bir şekilde gösterilebilir. Zira iki dilbilgisel özellikten biri bir bölgede, diğeri başka bir bölgede kullanılabilirken, üçüncü veya ara bir bölgede bu iki özellik, değişen oranlarda aynı anda kullanılıyor olabilir. Sıcaklık haritası benzeri haritalarla, bu şekilde paylaşılan veya geçiş gösteren özellikler, sembollendirmenin aksine, rahatlıkla gösterilebilir. Böyle bir gösterim, ağız sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğiyle ilgili noktada da yarar sağlayacaktır. Zira ağızların sınırlarını her zaman kesin dil çizgileriyle (*isogloss*) birbirinden ayırmak mümkün değildir veya semboller/çizgiler, ayrıca keskin geçişler bu tür sınırları göstermede yetersiz kalır. Ağızlar, birbirleriyle bir dereceye kadar etkileşim hâlinindedir (Chambers ve Trudgill 2004: 104). Bu noktada sıcaklık haritası gösterimi, renk tonlarıyla tedrici geçişliliği mümkün kılmaktadır. Bu gösterimin kare, üçgen veya daire gibi sembollerle ve dil çizgileriyle gerçekleştirilmesi durumunda, temsiller yaklaşık olacak ve gerçek konumları bir bakıma dolaylı/temsili olarak yansıtacaktır. Ayrıca karışımlar ve iç içe geçmelerin gösterimi de ya mümkün olmayacak ya da son derece zahmetli olacaktır. Dolayısıyla ağız haritalarında böylesi bir yöntemin kullanılmasının, günümüz için bir bakıma zorunluluk hâlini aldığı savunulabilir. Bu yöntemin bir diğer avantajı da, haritaların şeffaflaştırılarak üst üste bindirilmesiyle, birden fazla dilbilgisel özelliğin çakışmaları ve bölgesel dağılımlarının örtüşüp örtüşmediğinin kontrol edilebilmesidir.

Bu gösterim yönteminin bir örneği aşağıda gösterilmiştir. Haritada, Amerika Birleşik Devletleri sınırları içerisinde "Tatlandırılmış, gazlı içecek için kullandığınız terim nedir?" gibi bir soruya verilen cevaplar (*soda*, *pop* ve *coke*) sıcaklık haritası yöntemiyle, tedrici renklerle yerleştirilmiş durumdadır. Bu gösterim, sadece sözlüksel düzeyde değil, diğer tüm düzeylerde de kullanılabilir.

Görsel 2: Sıcaklık haritası yöntemiyle sözlüksel bir özelliğin gösterimi örneği, © Joshua Katz.

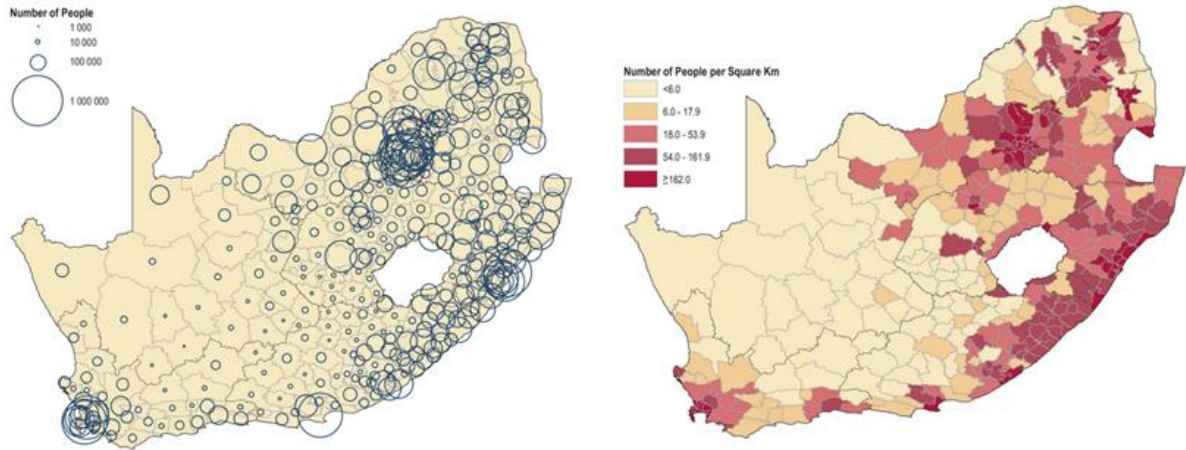
Dijital ve etkileşimli bir ağız atlası/haritası üzerinden, yukarıda belirtildiği üzere, çeşitli dosya biçimlerine eşzamanlı olarak erişmek de mümkündür. Bu dosya türleri ise metin, ses, video, fotoğraf veya resim şeklinde tasarlanabilir. Herhangi bir dilbilgisel düzeydeki özellik gösterilirken,

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/10 Spring 2016

harita üzerinde işaretlenen veya belirlenen noktalarda ilgili özelliğe tıklanıldığında veya dokunulduğunda örneklerin geçtiği bağlamlar yazı ve bilhassa ses kayıtları/videolar eşliğinde gösterilebilir. Örneğin soru cümlesinin vurgu üzerinden sağlandığı ağızların gösterildiği haritada (bk. Karahan 1996: Harita-25), bu özelliği gösteren ağızların yer imlerine tıklanılmasıyla beraber ilgili ses kaydı oynatılabilir ve böylece veri, örneklerle desteklenmiş olur.

Bunların yanı sıra, "meta bilgisi" veya "meta verisi" olarak adlandırılan unsurlara da atlasla yer verilmelidir. Bu bilgiler, derleme veya belgelemenin nerede, ne zaman, nasıl ve kim tarafından yapıldığını gösterebileceği gibi kullanılan donanımlar, kaynak kişilerin fotoğraf ve videoları, derleme bölgelerine dair fotoğraflar, atlası hazırlayan ekiple ilgili bilgiler, atlasın hazırlanışına dair arka plan bilgilerinden de oluşabilir. Ayrıca, bibliyografik künye ile derlemelerin/belgeleme faaliyetlerinin harita üzerinden zaman çizgisi şeklinde gösterimi de ayrı bir bölüm şeklinde tasarlanabilir. Bu sayede, atlasla ilgili her türlü bilgi şeffaf bir şekilde kullanıcılara sunulmuş olacaktır. Uydu, arazi ve standart harita görünümleri arasında geçiş yapmaya imkân vermesi de, bu türden bir dijital atlasla mutlaka bulunması gereken özellikler arasındadır. Bu sayede ağız özelliklerinin iklim, yeryüzü şekilleri ve hatta bitki örtüsü ile olan ilişkisi, ayrıca ağızlar arasındaki bölgesel farklılıklarda ve toponimlerde coğrafyanın ve iklimin ne derece etkili olduğu gibi hususlar hakkında yorumlamalar yapılabilir. Hangi noktaya ne kadar yakınlaştırma yapılabileceği ise, derleme bölgelerinin yoğunluk ve detaylarıyla doğru orantılıdır. Diğer bir ifadeyle, daha fazla derleme yapılan bölge, harita üzerinde daha fazla yakınlaştırılabilir olmalı ve varsa en ince dilbilgisel farklılıklara kadar inilmelidir. Bu sayede, haritada yakınlaştırma yapıldıkça ağızlara dair dilbilgisel özellikler de detaylanacak ve farklar daha belirgin olarak ortaya çıkmış olacaktır. Ağızların konuşur sayıları gibi sayısal bilgilere de yine aynı haritalar üzerinde yer verilebilir. Sayısal verilerle ilgili tasarlanan bir harita örneği aşağıda gösterilmiştir:

Görsel 3: Konuşur sayısının harita üzerinde iki farklı gösterim örneği (van der Merwe 2006: 12)

Dijital bir ağız atlasında kullanılacak transkripsiyon işaretleri evrensel kodlu (Unicode) bir yazı tipiyle oluşturulmalıdır. Bu sayede, herhangi bir yazı tipinin kurulumuna gerek kalmadan farklı platformlar, tarayıcılar ve işletim sistemleri üzerinden tüm transkripsiyon işaretleri sorunsuzca görüntülenecektir. Transkripsiyon işaretlerinin tamamını kapsayan sanal bir tuş takımı da, sorgulama yapılacak sekme üzerinde bulunmalıdır. Böylece, transkripsiyonlu bir şekilde veri araması yapılmasına imkân tanınmış olacaktır. Ayrıca, atlasdaki haritaların tamamı ve sayfaların genel tasarımları da *responsive*, yani platforma göre kendisini değiştirir nitelikte bulunmalıdır. Bu sayede

Turkish Studies

bilgisayarlardan, tabletlerden, akıllı cep telefonlarından, hatta akıllı saatlerden ve televizyonlardan dahi atlasa erişmek mümkün hâle gelecektir.

Son olarak, ağızlarla ilgili bibliyografik künyeler, ayrıntılı bir sözlük ve ihtiyaç duyulursa dilbilgisine yönelik betimlemeler de atlasta yer alabilir. Böylece, Türkiye Türkçesinin ağızlarına dair çeşitli olgulara tek bir noktadan erişmek mümkün hâle gelecektir.

Sonuç

Türkiye Türkçesinin ağız atlası, bugüne kadar tamamlanmış ve günümüzde de hâlâ yoğun ve aralıksız bir şekilde devam eden derleme/belgeleme faaliyetlerine rağmen henüz hazırlanabilmiş değildir. Ayrıca "Kısmen içine kapalı bir gelişme süreci izleyen Türk diyalektolojisi, dil bilimdeki gelişmelerden yeteri kadar etkilenememiştir." (Öçalan 2006: 171). Geline nokta, artık basılı, diğer bir ifadeyle kitap düzeninde bir ağız atlası yerine yöntemsel açıdan ve teorik olarak arka planı sağlam bir şekilde oluşturulmuş, tamamen etkileşimli, dijital, çevrimiçi ulaşılabilir ve gerektiği zaman kolaylıkla güncellenebilir bir ağız atlası tasarlanmalıdır. Zira basılı bir atlasın aksine dijital bir atlasta verilerin sunuluş biçimleri çok yönlü olacak, haritaları ve verileri çeşitli ölçütlere göre sıralama ve sınıflandırma, ayrıca karşılaştırma işlemleri gerçekleştirilebilecek ve yayımdan sonra fark edilecek hatalar dahi kolaylıkla düzeltilebilecektir. Bunun yanı sıra zaman içerisinde, gerekli görüldüğü takdirde atlasla ve ağızlarla ilgili güncellemeler ve eklemeler de kolaylıkla yapılabilecektir. Tüm bunların haricinde baskı ve dağıtım gibi maliyetler dijital bir atlas için geçersiz olacağından, böylesi bir ağız atlası bütçe açısından da avantajlı bir konuma sahip olacaktır. Ancak özellikle bilişim ve coğrafya/haritacılık başta olmak üzere disiplinler arası çalışmayı gerekli kılacak bu türden bir çalışma için konusunda uzman ve disiplinler arası çalışmaya uygun bir ekip şarttır. Bu hususta, sadece filologların veya dilbilimcilerin oluşturduğu bir ekip, atlasın veriye dayanan kısmıyla ilgili olacak, ancak coğrafya, bilgisayar bilimleri, haritacılık, istatistik gibi disiplinlerde çalışanlar atlasın kullanıma yönelik alt yapısını oluşturacaktır.

Hazırlanacak dijital çevrimiçi Türkiye Türkçesi ağız atlası, Türkologların ve dilbilimcilerin pek çok konuda başvuracağı kaynaklardan biri hâlini alacaktır. Bu şekilde hazırlanmış bir atlas, veri tarama ve sorgulamaya, verileri karşılaştırma ve sınırlandırmaya, ayrıca her türlü materyali gözeterek ve gerekirse ekleme/düzenleme/silme gibi işlemleri yaparak çok yönlü ve anlık kullanıma imkân tanıyacak olması dolayısıyla da kullanışlılık arz edecektir. Bu sayede gerek tarihsel-karşılaştırmalı gerek eşzamanlı çalışmalar için eşsiz bir veri tabanı niteliği kazanacaktır. Ancak bu çalışma bütünleştirici, kural koyucu ve birden fazla disiplini kapsayıcı bir üst kurum bünyesinde, sınırları çizilmiş geniş katılımlı bir proje çerçevesinde düşünülmeli ve devamlılığı her durumda temin edilmelidir. Bu hususta, önce il il veya bölge bölge çalışmalara başlanabilir ve aynı standartlarda diğer il ve bölgelere yönelik çalışmalara devam edilebilir. Daha sonrasında elde edilen tüm veriler ve haritalar tek bir noktada toplanarak Türkiye Türkçesinin genel ağız atlası oluşturulmuş olur. Bu ise ancak, standartları daha sonra değişmeyecek şekilde önceden belirlemek, böylece tutarlılığı sürdürmek ve her bir ili veya bölgeyi projelendirmekle mümkündür. Bunun yanı sıra, aşamalı olarak, ilk başta sadece belli bir düzeyi (örneğin biçimbilgisini veya sesbilgisini) ele alan genel atlas oluşturulabilir ve bunun tamamlanmasının ardından diğer dilbilgisel düzeylere yönelik atlasların hazırlanmasına başlanabilir.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Boz, Erdoğan (2008). Ağız Atlasları. *Turkish Studies* 3 (3), 152-166.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/10 Spring 2016

- Boz, Erdoğan ve Semra Günay Aktaş (2013). Eskişehir İli Dil Atlası Çalışmaları (Yerli ve Göçmen Ağızları). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, 59-72.
- Buran, Ahmet (2009). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Dil Atlası*. Biyografi.net: İstanbul.
- Buran, Ahmet (2010). Türkiye Türkçesi Ağız Atlasının Önündeki Sorunlar. *Diyalektolog* 1, 15-20.
- Chambers, Jack K. ve Peter Trudgill (2004). *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çalışkan, Nihal (2013). Ağız Atlaslarının Hazırlanışında Süreç, Yöntem ve Teknikler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 2 (3), 75-82.
- Demir, Nurettin (2002). Ağız Terimi Üzerine. *Türkbilig* 4, 105-116.
- Durmuş, Oğuzhan (2011). Çuvaş Türkçesinin Ağız Atlası Üzerine. *Türkbilig* 21, 113-148.
- Embleton, Sheila, Dorin Uritescu ve Eric Wheeler (2008). Lessons from Digitizing a Dialect Atlas. *International Conference on Linguistic, Literary and Ethnolinguistic Communication in the New European Context, Iasi, Académie roumaine, Institut de Philologie roumaine* Al. Philippide, September 2008.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1989). Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler. *Halil Fikret Alasya'ya Armağan*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 149-159.
- Gülensoy, Tuncer ve Ercan Alkaya (2011). *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*, 3. baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülsevin, Güler (2013). Türkiye Türkçesi Ağız Atlaslarında Kullanılacak Ölçütler Hakkında. *Bengü Belâk, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (ed. Bülent Gül). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 101-107.
- Gülsevin, Güler (2015). "Azərbaycan Dilinin Naxçıvan Dialektoji Atlası" Hakkında. *Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi* 40.
- Herrgen, Joachim (2010). The Digital Wenker Atlas (www.diwa.info): An Online Research Tool for Modern Dialectology. *Dialectologia* I, 89-95.
- İlker, Ayşe (2014). Türkiye Türkçesi Ağız Atlası Hazırlanırken "Zamirler, Edatlar ve Zarflar" Nasıl Değerlendirilmelidir?. *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı* (ed. Nurettin Demir ve Faruk Yıldırım). Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları, 161-172.
- Karahan, Leyla (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, Leyla (1999a). Azerbaycan Diyalektoloji Atlası Hakkında. *Türk Dili* 567, 185-189.
- Karahan, Leyla (1999b). Ağız Araştırmaları Alanında Yapılması Gereken Çalışmalar. *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 24-28.
- Kayra, Erol (1991). Lehçe Bilimi ve Dil Haritaları. *Türk Dili* 478, 299-306.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1995) Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar* 2, 143-172.
- McDavid, Raven I., Virginia G. McDavid, William A. Kretschmar, Theodore K. Lerud ve Martha Ratliff (1986). Inside a Linguistic Atlas. *Proceedings of the American Philosophical Society* 130, 390-405.

Öçalan, Muharrem (2006). Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri için Yenilik Önerileri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20, 169-188.

van der Merwe, Izak J. ve Johannes H. van der Merwe (2006). *Linguistic Atlas of South Africa: Language in Space and Time*. Stellenbosch: Sun Press.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Sarı, İ. (2016). "Türkiye Türkçesinin Ağız Atlası Nasıl Tasarlanmalıdır? / How should the Dialect Atlas of Turkish be Designed", *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 11/10 Spring 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9705>, p. 513-528.